

## KOVÁCS EMŐKE: TUDÓSOK, MÉRNÖKÖK, KUTATÓK, POLITIKUSOK A BALATON SZOLGÁLATÁBAN

### A Balaton történeti síkjai 1900 és 1945 között

Az 1900 és 1920 közötti időszak a Balaton vidékének lassú fejlődési korszaka, amikor is erősödött a Balaton tájának ismertsége, látogatottsága. A 20. század elejére az infrastruktúra fejlődött a tó körül: megépült az Észak-Balatonparti vasút 1909-ben, majd számos új kikötő nyílt: Földváron 1907-ben, Fonyódon 1908-ban, Siófokon, Bogláron, Szemesen 1912-ben. A munkálatokat Kaáli Nagy Dezső (1868–1940) vízügyi mérnök, miniszteri tanácsos vezette. Az erdélyi nemesi családból származó, műegyetemi mérnöki diplomával rendelkező Kaálit 1912-ben bízták meg a Balatoni Kikötők Felügyelőségének vezetésével. Az elkövetkezendő negyedszázadban sorra készültek a korszerű balatoni kikötők és partfalak. Kaáli Nagy elszánt tevékenysége eredményeként jöhetett létre az alsóörsi, boglári, balatonföldvári, kenesei, lellei, siófoki, tihanyi, fonyódi, szemesi korszerű kikötő. A balatoni vízmagasság változásai, a szél, a hullámmászás és a jégviszonyok összehatása eredményeként speciális kikötőket tervezett, melyet K.N.D. jelű partvédműnek nevezett el a szakma. A technika lényege: minden, ami a víz alatt található, beton és kő, a víz feletti részek pedig cserélhető fa alapanyagúak. A két partszakasz különböző adottságainak megfelelően alakították ki a mólókat is: az északi részeken tóba nyúló, a déli szakaszokon medencés jellegű kikötőket építettek. A balatoni hajózás nagy lendületet kapott, nemcsak a kikötők újultak meg, hanem gyakoribb hajójáratokat is bevezettek, majd a *Baross*, a *Kelén* és a *Helka* mellett, 1909-ben szolgálatba állt a *Kisfaludy* csavargőzös, 1913-ban pedig a *Jókairól* elnevezett gőzhajó.

A hajózás mellett a vasútvonalak bővítése is központi témául szolgált ebben az időszakban. Az 1861-ben megépült déli vasút közelebb hozta a fővárost a Balatonhoz, ám egyre sürgetőbbé vált az északi part bevonása is. Ezért 1888-ban megépült a Balatonszentgyörgyöt Keszthellyel összekötő, 10 km hosszú helyi érdekű vasút. 1902-ben már a Keszthely-vidéki vasúttal Tapolcáig lehetett utazni, 1909. július 8-án pedig a MÁV átadta a forgalomnak a pusztaszabolcsi-tapolcai vonalszakaszt.

Az előkészületek már 1907-ben megkezdődtek, amikor megszületett az a törvénycikk, amely rendelkezett a Balaton északi partvidékének a vasúthálózatba való bekapcsolásáról, a fővárossal összekötéséről. Mindennek elsősorban a parti nyaralótelepek elérése, valamint gazdasági, kereskedelmi okok miatt nagy jelentősége volt. Kezdetben az állam magántőkékkel képzelte el a kivitelezést, de ez az elgondolás – befektetők hiányában – meghiúsult, így állami vállalkozásban valósult meg. 1907-ben 3600 tagú küldöttség érkezett Kossuth Lajos egykori kormányzó fiához, Kossuth Ferenchez – aki akkoriban kereskedelmi miniszter volt –, hogy meggyőzzék az állami támogatás szükségességéről. A Magyar Államvasutak hamarosan megkezdte a vonal kiépítését, a munkálatok 1907-től 1909-ig tartottak. A 133 km hosszúságú – helyi érdekű vasúti szabvány alapján készült – vonal állomásai: Börgönd–Szabadbattyán–Polgárdi–Akarattyá–Alsóörs–Balatonfüred–Badacsony–Tapolca lettek, valamint ezzel párhuzamosan kiépült a veszprémi szárnyvonal is. A vonalon első utas-

ként, 1909. május 2-án egy igen illusztris, balatoni személyiség utazhatott: Vaszary Kolos, bíboros-hercegrímás próbálhatta ki elsőként szalonkocsijával az új vonalat.

A kezdeti nehézségeket további bonyodalmak követték az átadás után. A nagyon kanyargós és elég rossz körülmények közt haladó vasútvonalon 1911 májusában megtörtént az első komolyabb baleset. Fűzfő után elmozdult a sándorhegyi partfal, félmillió köbméter föld zúdult alá. A mozdonyvezető idejében észlelte a veszélyt és az utasok kimenekültek a vagonból, de a nagymennyiségű föld befördította a vonatot a Balatonba. Mindezek miatt döntöttek úgy, hogy a vonalat közelebb hozzák a Balatonhoz.

Az észak-balatoni vasútvonal nagy szakértelemmel készült, az ún. vasúti felépítményeket, azaz a megállóhelyeket szintén nagy odafigyeléssel tervezte meg Vasdinnyey Pál neves mérnök. Koncepciójának alapját képezte, hogy ne egyenépületeket készítsenek, hanem a természeti és az épített környezetbe szervesen illeszkedő helyszíneket. A népies motívumú, magyaros jellegű, általában vöröskő lábazatú, vörös tetőzetű, fatornácos, csapott kontyvetős épületek sokáig jellegzetes építményei voltak a Balaton vidékének.

Az infrastrukturális változásokkal párhuzamosan a balatoni fürdőélet is élénkült és a Balaton általános fejlődését szolgáló szervezetek is szaporodtak. 1882-már létrejött egy általános érdekképviselő, Balatoni Egylet néven, majd 1904 márciusában alakult meg Budapesten a Balatoni Szövetség, melynek alapszabályát Óvári Ferenc (1858–1938) Veszprém megyei országgyűlési képviselő dolgozta ki, s egyben alelnöke is lett a szervezetnek. A Szövetség alapvetése a balatoni fürdők fejlesztése, a vidék értékeinek mentése, őrzése, egyfajta Balaton-kultusz kialakítása, a téli időszak kedvelt tétele volt.

1907-ben már népszerűsítő kiadványt adtak ki, *A Balaton összes fürdő és üdülőhelyeinek leírása* címmel. A részletes kalauz bevezetőit neves szerzők írták, köztük Lóczy Lajos, aki így foglalta össze e vállalkozásuk lényegét: „Az utolsó tíz év óta rohamosan épülnek a Balaton körül a fürdő- és nyaraló-telepek, meg a magán villák is, úgy hogy a somogyi partot maholnap összefüggő villasor és viruló kertek fogják övezni. A hazai fürdők Nesztora, Balaton-Füred és a 10 év alatt támadt Almádi, Siófok, Boglár, Lelle, Faluszemes, Balaton-Földvár, Fonyód és Keszthely tekintélyes nyaralóhelyek és valóságos tengeri fürdők, ahol nyaranta mind több és több városi ember keres és talál üdülést a Balaton partján. Ez a kis könyvecske, mely néhány ember önzetlen és hazafias munkáját dicséri, van hivatva a fenti fürdő és nyaraló helyek ismertetését az olvasónak írásban és képekben bemutatni.”

1908 márciusától napvilágot látott – a későbbiekben havonta – a *Balaton* című sajtóorgánunk is. Tevékenységük idővel széleskörűvé vált: szorgalmazták a telefonközpontok létrehozását, fürdőkönyvtárak alapítását. Nevükhöz köthető a tájértékek felfedezése, védelme (pl. akarattyai Rákóczi-szilfa), de ezzel egyidőben megfogalmazták a Balaton-felvidéki Nemzeti Park kijelölésének szükségességét is. 1911-ben újabb kiadványuk jelent meg, a *Magyar Tenger* című lap, amely elsősorban a fiatalok körében igyekezett propagálni a Balatont. Fontos kezdeményezése volt a

szövetségnek a „Hangya” kötelékében – Almádiban, Füreden, Siófokon – működő szövetkezetek, amelyeknek feladata a helyi áruk, termények és a balatoni halak terjesztése, a fürdők ellátása volt.

A fejlesztések hatására az 1910-es évekre – a korabeli részletes útikönyvek szerint – sorra nyíltak a szállodák, bővültek a szálláslehetőségek. Balatonfüreden már 850 szoba fogadta a vendégeket, de Almádiban is megépült közel 300 villa. A tavi fejlesztéseknek, a térség minőségi turizmusának reformerei között nevezetes személyek is akadtak. Kiemelhető Vaszary Kolos (1832–1915), egykori bíboros, aki 1912-ben vonult vissza gyönyörű balatonfüredi – 1892-ben építtetett, eklektikus stílusú – villájába. E vidék közel állt szívéhez.

Pannonhalmi apáti működése idején nagy figyelmet fordított a füredi fürdőtelep fejlesztésére, hiszen e terület a bencés rend kezelésébe tartozott. Ekkoriban vált európai szintűvé a füredi hidegfürdő, szépült a sétány, kialakították a villany- és vízvezeték-hálózatot. Czizler Győző neves építész – kinek tervei alapján kivitelezték 1889-ben a füredi hidegfürdő épületét is – által tervezett, tízholdas parkkal övezett, kétszintes épületben hunyt el a hercegprímás 1915 szeptemberében. Ezután a katolikus egyház örökölte meg nyári lakhelyét, később elárverezték, 1922-től honvédtiszti üdülő lett. Parkjában egykoron – korabeli fotón még látható – ott állt a kormányzó, Horthy Miklós mellszobra, boldogfai Farkas Sándor készítette.

A háborút követően, az 1950-es években a szovjet hadsereg ezt az épületet is „megszállta”, azaz tiszti üdülővé sajátította ki. Az 1960-as években az épületet is megtoldották, persze nem Czizler Győző stílusában, hanem a villa parkjában felhúzott vasbeton szocialista üdülőrésszel. Az épület sorsa a rendszerváltást követően rendkívül aggasztónak tűnt: 1998-ban egy befektető megvásárolta a villát. Számos terv fogalmazódott meg, mígnem örökségvédelmi rendelet alapján 2005-ben műemlékké nyilvánították az épületet, amely 2007-ben igen rossz állapotban ugyan, de Balatonfüred birtokába kerülhetett. Azóta már virágzó kulturális, művészeti centrum működik a példaértékűen restaurált bíborosi lakban.

Szintén példaértékű Virius Vince (1847–1918) tevékenysége, aki még magyarul sem beszélt, amikor 1867-ben a Balaton közelébe került: Deym Ferenc osztrák tábornok lesencetomaji birtokán lett írnok, majd később tiszttartó. Ezen a vidéken telepedett meg, alapított családot, majd nemes érzelmű lokálpatriótává vált. Hamar felismerte, hogy a tó környékén megjelenő filoxéravész nehezen megállítható. Minthaértékű szőlőtelepével példát statuált: a filoxéra ellen a szőlők újratelepítésével, új fajták bevezetésével, korszerű művelési módokkal lehet csak védekezni. 1899-ben még a franciaországi Montpellier-be is tanulmányutat tett, hogy elsajátítsa a modern szőlészeti eljárásokat. Lesencetomajon létrehozta azt a vincellériskolát, amelyben ingyen oktatta a vincelléreket.

A filoxéra elleni küzdelem mellett a másik nagy vállalkozása is meghatározóvá vált: Virius Vince 1890-ben vásárolta meg azt a Szepezd határában fekvő nagyterületű erdős részt, amelyen később lakásokat, villákat építtetett, valamint megkezdte a szepezdi hajókikötő kivitelezését is, amelyet 1912-től vettek használatba. Saját

költségén megépítette a szepezdi fürdőtelep vasúti megállóját is. Így alapozta meg a későbbi Virius-telepet, amely üdülőhelyként szolgálta az itt pihenni vágyókat. 1909-ben Nagy Irén és Virius Vince elnökletével a Szepezdi Szépítő Egyesületet is életre hívták, melynek szerepe egyértelműen a település ügyeinek felkarolása volt. Virius hirdetéseivel teli voltak az országos lapok: „Orvosok szanatórium felépítésére ingyen kapnak területet a Balatonpart leggyönyörűbb pontján. Vállalkozókat kérném ajánlott levélben hozzám fordulni. Virius Vince, Balatonszepezd.”

Az infrastrukturális és szemléletbeli előrelépéseknek köszönhetően az 1910-es évekre egyre több fürdőház, villa, nyaralótelep épült, megnyíltak az első gyermektelepek is. A Balaton gyermekek egészségére, testi és lelki állapotára gyakorolt kedvező hatásáról szóló orvosi tanulmányok már a 20. század elején napvilágot láttak. Mindezen alapvetések mentén jött létre elsőként 1906-ban a Gyermekvédő Liga kezelésében a lellei gyermektelep közel 200 férőhellyel, majd 1912-ben – gyógyító céllal – az almádi Zsófia Gyermekszanatórium (200-nál is több férőhellyel). Később ezt a sort folytatta a Balatonszabadiban található intézet, amely 1917-ben nyitotta meg kapuit, több mint 600 férőhellyel; itt elsősorban gyári munkácsoládok, később hadiárvaik töltötték nyaruk egy részét.

A bemutatott időszak számos változást hozott a tavi települések és az idegenforgalom tekintetében, ezzel párhuzamosan a tudományos és művészeti élet is tovább bontakozott a Balatonnál.

A Balaton-vidék geológiai sajátosságainak első nagy kutatója, Lóczy Lajos lerakta azokat az alapokat, amelyekre az utódok, tanítványok, kutatótársak megfelelőképp támaszkodhattak. Így tett Eötvös Loránd (1848–1919) világhírű fizika-professzor is, aki 1901 és 1903 januárjának végén rendszeres gravitációs méréseket folytatott a Balatonnál. Ezek a mérések a későbbiek során nagyban előremozdították a Balaton tudományos kutatásait. A föld mélyének titkaira a nehézségi erő változásaiból következtető Eötvös-inga első példánya 1891-ben készült el, s 1900-ban már elnyerte a Párizsi Világkiállítás Nagydíját. Az első kísérletek Budapesten, a Gellért-hegy tövében és Pestlőrincen zajlottak, a következő állomás a Ság hegy, majd a Balaton lett.

Eötvös a tükörsima jégfelület miatt választotta a Balatont kísérleti helyszínül. A torziós ingát ismerték már Eötvös előtt is: egy torziós fonálon vízszintes pálca függött, két végén azonos tömegű testtel. Ez az inga a nehézségi erőter irányába állt be a kísérletek során. Azonban nem mutatott pontos mérési eredményeket. Ezt a szerkezetet tökéletesítette Eötvös, a Föld mélyében levő anyagok tömegeloszlásában mutatókozó egyenetlenségeknek megfelelően. Eötvös számára ezért kellett olyan helyszín, ahol a földfelszínhez közel nincsenek egyenetlenségek. Így esett a választása a téli, befagyott Balatonra.

Az előre megtervezett és összehangolt expedícióban, amelyet 1901-ben kezdett meg, több, kiváló, nagynevű segítőtje is akadt: Cholnoky Jenő, földrajztudós, Kövesligethy Radó és B. Harkányi Béla, csillagászok. 1903-ban – amikor már 40 ponton végeztek méréseket – Pékár Dezső és Steiner Lajos, geofizikusok kísérték el

újtára. A tudósok két kis faházikót szállítottak szántalpakon a jégre, általában helyi halászok segítségével. Az egyik házban állt a torziós inga, a másikban olykor-olykor megpihentek. A nappali hőmérsékleti ingadozások miatt a legpontosabb méréseket éjszaka tudták elvégezni. Így emlékezett erre a nehéz feladatra Cholnoky Jenő: „[...] két télen át valósággal a jégen laktam. Eötvös csak szombaton és vasárnap váltott föl, akkor felmehettem Budapestre dolgaimat végezni, de hétfőn már megint siettem le. A méréseket csak éjjel lehetett végezni, nappal a napsütés zavarokat okozott. Pénteken délután jött le a báró és együtt vacsoráztunk a jégen s én az éjjeli vonattal Pestre utaztam. Néha maradhatott egy-egy napra s akkor ő a síófoki vendéglőben aludt, én meg künn a deszkasátorban, mint mindig.”

A Lóczy Lajos földrajztudós által újtára indított 32 kötetes Balaton-nagy-monográfiának I. kötetében összegezték Eötvös megfigyeléseit, elsősorban azt a felfedezést, hogy a tó tengelyével párhuzamosan egy tektonikai vonal húzódik. Ez lett egyébként az Eötvös-inga használata által megszületett első földtani eredmény. Eötvös Loránd így írt erről az időszakról: „A múlt télen a befagyott Balatonon volt erre először alkalmam. Ott több mint harminc különböző állomáson végzett mérésekből meg tudtam állapítani, merre görbül erősebben, merre kevésbé a nyugvó vizek szintje, merre és mennyivel nagyobbodik a nehézség s mindezek alapján a jég és víz és a fenék homokja alatt egy Kenésétől majdnem Tihanyig elhúzódó tömeg-fölhalmozódást, mondjuk, egy hegyerincet fedeztem föl. Azzal a kíváncsisággal, mellyel az utazó ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatonon. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen a jég sima tükre alatt; nem láttam s nem is fogom látni soha, csak eszközöm érezte meg.”

A vizsgált időszakban nemcsak a tó vidékének tudományos feltérképezése zajlott, hanem megjelent az igény az ún. tájvédelemre is. A bazalthegyek bányászatanak körülményeit különösen károsnak tartották, ez ellen Lóczy Lajos is többször felemelte hangját: „Lóczy Lajos, hazánk világlátott nagy tudósa azt mondja, hogy a Balatont övező bazalthegyeknek sehol párjuk nincs a földkerekségen. A Kisfaludy Sándortól megénekelte Csobánc, Tátika, Somló, valamint a Badacsony, Szentgyörgy és Hegyesd bazaltoszlopai úgy tájképi szépségüknél, mint tudományos jelentőségüknél fogva megérdemelnék a védelmet, mert a hegyoldalakba mélyesztett kőfejtők évről-évre erősen dézsmálják a kies hegyeket. Itt csak az állami beavatkozás segíthet, oly módon, hogy a kincstár a hegykúpok egyes részleteit megvásárolja s örök időkre megvédi a remek sziklákat” – olvashatjuk egy 1910-ben megjelent újsághírben.

Bár a Balaton-felvidéki nemzeti park létrehozásának ötlete is felmerült néhány tudományos írásban, az összehangolt tájvédelem csak a későbbiekben vette kezdetét. Lelkes tájszeretők azonban mégis akadtak, ilyen volt Folly Gyula (1867–1915) doktor is, aki páratlan fenyőmúzeumot hozott létre a Badacsony oldalában. Folly Gyula (1867–1915), a pécsi Zsolnay gyár orvosa volt, de emellett egyedülálló kezdeményezést vitt véghez a Balatonnál. Ő alapította meg e vidék első fenyőmúzeumát. Balatoni illetőségű felesége, Csigó Elza jóvoltából ugyanis egy olyan területhez jutottak, amely alkalmasnak bizonyult különleges fajok telepítésre. Folly már koráb-

ban is sokat foglalkozott kertészkedéssel, ezért hamarosan megkezdte a telepítést. Az 1900-as évek elején a badacsonyi hegyen, 3,6 hektáros területen fenyőfajokat, cédrusokat, ciprusokat ültetett. Olyan fafajtákat választott – főként külföldi iskolákból rendelve –, amelyek a Balaton klímáján is megélnek. Végül 1907-ben hozta létre fenyőmúzeumát. Idősebb Folly Gyula halálát követően a család a két háború közötti időszakban folytatta az arborétum fenntartását.

Ebben az időszakban vette kezdetét a vidék néprajzi szempontból történő térképezése is, melynek kiemelkedő képviselője Sági János (1874–1938) író, néprajztudós, a Balaton-kultusz korabeli, legfőbb hirdetője volt. Sági több műve, útikalauza is a tó részletes leírásával foglalkozik, de a nevéhez fűződik a vidék etnográfiai szempontból történő írásos és képi dokumentálása is. Fontos tevékenysége a későbbi Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozása. Emellett ő volt az első dia- és mozgóképes előadás készítője, melyet Szalay Sándorral közösen prezentált.

A Budapesten éveken át bemutatott 160 darab színes diakép és 15 mozgókép kevésbé ismert forrásanyag; egy korabeli tudósítás a következőket írja: „Az első felvonás a Balaton térképének a bemutatásával s a partok geológiai magyarázatával kezdődik. Az aligai partokról látjuk először a végtelen s mégis belátható Balatont. Érezzük a látvány nagyszerűségét, mert sem a szem, sem a gondolat nem vész el a dolgok korlát nélküli világába. Egymásután járjuk be a parti falvakat, városokat, fürdőtelepeket; közben a halászházakba is befordulunk, majd megint a nyílt vízben bámuljuk meg munkás életüket. Íbisz- és kacsavadászatban is részt veszünk. Megnézzük a nádaratást, mindent meg kell ismernünk, amivel utunkban találkozunk. A pihenésre majd lesz időnk, ha majd Szendrei Julia szülőházához érkezünk! — ott vagyunk! — És halljuk a költői hangokat, melyeket Vergilius intézett Lesbiához. Milyen hatásos, költői képben végződik felvonásunk! A második felvonás Keszthelyt, annak nevezetességeit, a Georgikont, a praxik derűs életét mutatja be. A nemes Fesztetics-családról is itt halljuk meg azokat a hősi dolgokat, amelyeket királyi családok is megirigyelhetnének. Majd Hévíz, Sümeg, Szigliget, Tapolca és Badacsony következnek. Kisfaludy Sándor és Szegedi Róza idilli szerelmének végtelen országa ez. Pedig olyan szerény, olyan kisméretű itt valójában minden. De a dal, mely felszálló kedves emlékek nyomán önkéntelenül megcsendül itt a szívek rejtekén, olyan nagygyá, olyan végtelenné alakít át mindent. Himfy szíve mindnyájunk szívé! A harmadik felvonás elején a révfülöpi kikötőben vagyunk. Tovább megyünk Tihany, Veszprém felé. Mozgalmas és kalandokkal teljes az utunk. Viharban is volt a Balatonon részünk. Ebben a felvonásban a Balaton téli képét is bemutatják a szerzők s a balatoni téli életet, a sportokat. Végző accord gyanánt meghalljuk a rianást, a jégszakadást követő dörrenést. A jégszakadás útja hosszú szalagként húzódik végig a tó jégfelületén. A Balaton arcának mosolyt kifejező vonása ez. Ez a vidék nem tud bús, komor lenni. Még télen sem az.”

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békediktátum után a neves fürdőhelyeket, turisztikai állomásokat – Herkules-, Tusnádfürdő, Trencsén, Pöstyén – mind-mind elcsatolták. Maradt Budapest, a gyógyvizek és a nagy édesvízi

tó, a Balaton. A Balatont a 19. század elején kezdték felfedezni a festők, írók, művészek. De sokáig nem igazán tudták, mit is kezdhetnének a nagy kiterjedésű vízzel. A klasszikus fürdőkultúra, a tóban való fürdés csak a 19. század második harmadában vette kezdetét. Füröd mellé – a déli vaspálya megépülésével – hamar felzárkózott Siófok és a déli parti települések jó része. A fejlesztések folyamatosan zajlottak, ezt nem törte meg az I. világháború vihara sem. A trianoni békediktátum, 1920 után pedig nagy felfutás kezdődött. Felerősödött a belföldi utazásra buzdítás jelszava, s ezzel egyidőben az üdülőtellek felparcellázása is. Míg a 19. század végén, 20. század elején elegáns balatoni villák épültek, addig a két világháború közti időszakban már a nyaralóépületek virágkora kezdődött. A polgárság, az értelmiség mind-mind nyaralóépítésbe kezdett, a kevésbé tehetősek a szintén ekkor létesülő üdülőkben mulatták a nyarat. Időközben az üdülési szokások is sokat változtak. A Bethlen-kormány idején bevezették a nyolcórás munkaidőt, amely a szabadidő növekedésével, a testmozgás, sportok, életmódváltás előtérbe kerülésével is járt. Megkezdték a közegészségügyi ellátást, a vízvezeték-ellátást, a csatornázást érintő vizsgálatokat. Lassan az állatok tóban való itatása is megszűnt. A legfontosabb szabályozás az 1929-es XVI. törvény-cikk lett, melyben a fürdők gyógyhatását minősítették.

A békediktátum után az 1920-as évek közepére mind erősebben mutatkozott az igény és a szándék is a Balaton és vidékének fejlesztésére, valamint ezt meghaladva egyfajta Balaton-kultusz kiépítésére. Jól szemlélteti mindezt az alábbi gondolatok, tükrözve ezen időszak alapvetését: „Az ország megcsonkítása következtében világhírű fürdőhelyeink idegen kézre jutottak. Ma már egy két fürdőhelyet leszámítva, úgyszólván a Balaton az egyetlen, ahol számba vehető fürdőink vannak. A Balaton azonban istenadta természeti szépségeinél fogva predestinálva van arra, hogy körülötte olyan fürdőhelyek létesüljenek, melyek a világ bármelyik fürdőjével felvehessék a versenyt. A balatoni kultúra fejlesztése ma fontos nemzeti érdek is, melynek jelentősége túl nő a kulturális problémák keretein, s gazdasági értelemben is fontos nemzeti erőforrásunk lehet.”

Klebelsberg Kuno egykori kultuszminiszter több hivatalos beszédében, írásban hangsúlyozta a Balaton fejlesztésének fontosságát, kiemelten Tihany modernizálását és a tavi sportélet, kulturális tevékenységek minden szintű bővítésének szükségességét. Így vált az egyik élharcosává a tó fejlesztését sürgetőknek. A Klebelsberg által is több esetben felvázolt fejlesztő-elképzelések kezdetének az ún. Balatoni Kultúrnap számított, amely 1928. augusztus 5-én zajlott le. A program védnöke személyesen a kormányzó, Horthy Miklós lett. Nem sokkal ezután, az országgyűlés életre hívta a Parlamenti Idegenforgalmi Bizottságot, megalkotta a mérőföldkőnek számító 1929-es fürdőtörvényt. A fürdőtörvény valóban nagy áttörést jelent a hazai fürdőhelyek életében, szinte minden területre kiterjedtek a szabályozásai.

Hamarosan a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság (BIB) is megszületett, melynek feladata a tavi üdülőhelyek egységes irányítása lett. A BIB-nek prominens tagjai lettek: főispánok, alispánok, minisztériumok. Elnökét és elnökhelyettesét, belügyminiszteri előterjesztésre a Kormányzó nevezte ki, hat esztendőre. Viszonylago-

san széles jogkört kapott: részesült az üdülőhelyi díjakból, építésügyi, közlekedéshez kapcsolódó jogköröket kapott. A BIB hatósági jelleggel is működött, három megye feladatait tartotta szemmel, a part vonalától számított 3 kilométeres sávban.

Az 1920-as, 1930-as évekre az üdülési szokások is sokat változtak. Elindultak vasár- és ünnepnapokon az ún fürdővonatok (filléres gyors vagy filléres vonat), megjelentek a sínautóbuszok és a motorkocsik. A korabeli fotográfiákon már autótutat is látunk a tónál, melynek nagy építési munkálatai is ekkor zajlottak. Nagy szenzációnak számított 1927-ben, hogy rendszeres kompjárat létesült Szántód és Tihany közt. Idővel a hidroplánok is feltűntek a Balaton felett. A tehetősebbek igénybe vehették a Siófok–Almádi–Füred–Földvár–Siófok közt közlekedő repülő-járatokat. A korszakban a Balatont népszerűsítő propagandába nemcsak a MÁV vállalt aktív szerepet, hanem a rádió- és a filmipar is. A sportélet is tovább színesedett, számos kisebb egyesület és vízi sporttelep létesült. Balatonfüreden 1933-ben vitorlás Európa bajnokságot rendeztek. 1935 őszétől pedig kezdetét vette – szezonhosszabbítás céllal is – a nagyszabású Balatoni Nemzetközi Sporthét, mindezzel egyidőben horgászcentrum nyílt Tihanyban.

A tónál az 1930-as évek közepére nagyfokú építési láz bontakozott ki, a balatoni villák mellett megjelentek a kisebb balatoni nyaralók. Emellett sorra épültek a hotelek, szállók, vendéglők, panziók. A megszorodó építkezések miatt szankciókat is szabtak a telkek beépítésére, a Balaton part védelmére vonatkozóan. A Balaton felfutása egyre inkább érzékelhető volt, így olykor gigantikus tervek is napvilágot láttak. Kenesére stadiont álmodtak, a nagyobb fürdőhelyeket Atlantic City mintájára kívánták volna kialakítani.

Hasonlóan nagyszabású tervet szőtt Klebelsberg Kunó is: sportvárost szeretett volna megvalósítani a tó partján, Tihanyban. Plánumai között szerepelt egy hatalmas sporttelep, uszoda, atlétikai pálya megépítése. 1943-ban Aligán vette kezdetét Monte Carlo néven, a korszakban igen modernnek és nívósnek számító építkezés, melynek tervét a neves tervező-testvérpár, Olgyay Aladár és Olgyay Viktor készítette el. Szállókat, társasházat, vízikávéházat, szabadtéri színházat, yachtházat, gyógyszállót álmodtak Aligára. Végül a második világháború miatt csak a *Csongor és Tünde* szállóépület valósult meg. De ekkoriban épültek – a kibontakozó turizmus hatására – a tó menti turistaházak is: 1934-ben a Szent György-hegyen avattak menedékházat, 1936-ban pedig Badacsonyban nyitották meg a *Rodostó* turistahajlékot.

Már a háború előtti időszakban megkezdődött a gyermekek szociális alapon történő üdültetése, gyógyítása a tónál. 1920 után a gyermeküdültetés intézményrendszere tovább bővült e vidéken. Állami vagy megyei támogatással létesültek újabb és újabb gyermeküdülőhelyek. Így jött létre 1925-ben a szántódi gyermeküdülő. További üdülők működtek még Fonyódon, Kenesén, Lellén, Balatonberényben, Szárszón és Zamárdiban. A szociális alapon történő gyermeküdültetés mellett a korszakban a munkásüdültetés szintén megkezdődött. 1928-tól Kenesén nyílt meg

a dr. Dréhr Imre munkásszanatórium. Emellett több munkás üdülöház működött: Balatonlellén, Balatonvilágoson, Máriafürdőn, Fonyódon.

A gazdasági stabilizáció mellett a két háború között bontakozott ki a klebelsbergi kultúrpolitika, melynek keretében milliós összegeket fordítottak kulturális–tudományos–kutatási célokra. Így született meg a döntés, hogy Tihanyban Országos Magyar Biológiai Kutatóintézetet létesítsenek. 1925-től már működött egy biológiai állomás a révfülöpi kikötőben, majd 1926 augusztusában megtörtént a Kutatóintézet alapkövetétele. 1927. szeptember 5-én sor került a megnyitóra: létrejött Magyarország első rendszeres természettudományi központja, amelyben laboratóriumi épület, a tudósok szállodája, korszerű berendezések, felszerelések kaptak helyet. A Kotsis István tervei alapján készült impozáns épületben működő tudományos intézetben neves tudósok dolgoztak: dr. Entz Géza, Sebestyén Olga a balatoni hidrobiológia úttörői lettek, de a később Nobel-díjjal elismert Szent-Györgyi Albert is rendszeres tagja, látogatója volt az intézetnek. A neves intézmény immáron lassan 100 esztendeje végzi a balatoni limnológia alap kutatásait, fontos szerepet betöltve a nemzetközi tudományos életben is.

A kutatóintézet felállítása és a tudományos élet ösztönzése mellett a művészek és a Balaton viszonyát is előtérbe helyezte a hivatalos kultúrpolitika. 1932 májusában alakult meg az IGE, azaz az Írók Gazdasági Egyesülete, amelynek „első parlamentje” – Pakots József országgyűlési képviselő elnöklésével – *Balatoni Íróhét* formájában szervezett több tavi településen találkozót. A keszthelyi záróeseményre még Habsburg Albrecht főherceg is ellátogatott. A főhercegi látogatást *Királyi herceg* című novellájában Tamási Áron is megörökítette.

A hivatalos kultúrpolitika a Balaton ihlette művészeti alkotások készítését is felkarolta és támogatta. 1938-tól hirdették meg az ún. balatoni ösztöndíjat, elsősorban a festők számára. Az ösztöndíj lehetőségével a későbbiekben – a szolnoki, a nagybányai mintájára – egy balatoni művésztelepet szerettek volna életre hívni, bár ez végül nem valósult meg. Az ösztöndíj számos hazai alkotónak lehetőséget adott Balaton-ihlette művek megfestésére, de az ösztöndíjasok között ott találjuk a Balaton egyik legnagyobb festőjét, Egry Józsefet is.

A balatoni tudományos, kulturális élet egyik fontos helyszíne lett a két háború közti időszakban az 1930-as években megnyíló keszthelyi Balatoni Múzeum. Értékes gyűjteményanyag gyűlt itt össze, legfőképpen természettudományi és régészeti leletekből, Darnay Kálmán sümegei régész-muzeológus gyűjteménye alapján. A korszak egyik fontos üzenetének számított a népművészet fontosságának propagálása. Ennek jegyében 1936 szeptemberében tették le Tihanyban a népművészeti ház alapkövét, amely 1937-ben már meg is nyithatott.

Filmeket forgattak a Balatonnál, szépségversenyek zajlottak, a hazai politikai és gazdasági elit, de a közép- és a munkásosztály tagjai is eljuthattak a Balatonhoz a két háború közti időszakban. A szállodák nyugati színvonalon működtek, az infrastruktúra nagyban fejlődött, virágzott az igényes vendéglátás, az éttermek javarészt

regionális alpanyagokat használtak. A vendégéjszakák számában nagyban megmutatkozott a Balaton-fejlesztési koncepció hatása. A hazai vendégek mellett osztrákokat és németeket is nagy számban regisztráltak, a Balaton parti települések virágkorukat élték a megcsonkított ország nehézségei ellenére. A Balaton a két háború közötti időszak egyik sikertörténete lett. Ehhez a sikerhez elengedhetetlen volt az az építkezési folyamat, amely 1900 és 1920 között zajlott a tónál, de valójában csak a trianoni békediktátumot követően teljesebben ki. Ezt a folyamatot törte meg a második világháború, de leginkább a kommunista hatalomátvétel.

### Felhasznált irodalom

1907. évi XX. törvénycikk a balaton-vidéki vasút megépítéséről
- ÁCS Anna (2001), *A Balaton-kutató néprajztudós, Jankó János centenáriuma*. In: *Bakony–balatoni kalendárium, 2002*, Veszprém.
- Balaton-füredi új tó fürdő. Lengyel Samu fényképe után, Hazánk s a Külföld*, 1866. szeptember 9. 568.
- A balatoni vasútról* (1909), *Építő Ipar – Építő Művészet Építő Ipar*, szeptember 5. 320–322.
- BALÁZS Károly (2006), *Képeslap levelezőlap lexikon*, Budapest
- BÁRTFAI Endre György: *A balatoni szállásadás története a XVIII. századtól a II. világháborúig*. [http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/10/2015\\_III\\_03\\_bartfai.pdf](http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/10/2015_III_03_bartfai.pdf) (letöltés ideje: 2022. november 10.)
- BÉKEFI Rémig (1907), *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*, Budapest
- BODNÁR Éva (1966), *A Balaton a képzőművészetben, Jelenkor*, 8. 741–745.
- BODNÁR Éva (1975), *Balatoni Képtár*, Budapest–Keszthely
- BOLEMAN István (1909), *A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása*, Budapest
- CSÁNKY Dénes (1942), *A festői Balaton*, Budapest
- CHOLNOKY Jenő (1944), *Eötvös Lóránd báró emlékezete, Turisták Lapja*, 101–104.
- CHOLNOKY Viktor *összegyűjtött művei* (2001), Budapest
- EÖTVÖS Lóránd (1901), *A föld alakjának a kérdése, Természettudományi Közlöny*, június, 321–328.
- FAZEKAS Miklós (2005), *Az észak-balatoni vasút története (1909–1999)*, Balatonfüred
- JANKÓ János (1902), *A Balaton-melléki lakosság néprajza*, Budapest
- JANKÓ János (1900), *A magyar halászat eredete*, Budapest–Leipzig
- JANKÓ János (1900), *Magyar typusok. I. A Balaton mellékéről*, Budapest
- KAÁLI Nagy Dezső (1932), *A balatoni kikötők építésének módjai, Tér és forma*, 5–6. 186–189.
- KOVÁCS Emóke (2019), *Balatoni impressziók*, Budapest
- A magyar szent korona országainak gyógyfürdői és gyógyforrásai. Próspektus-gyűjtemény* (1911), Kiadja a résztvevő fürdők és gyógyforrások támogatásával az országos Balneológiai Egyesület, Budapest
- SÁGI János (1909), *A Balaton és vidéke*, Budapest
- SÁGI János (1902), *A Balaton írásban és képen*, Keszthely